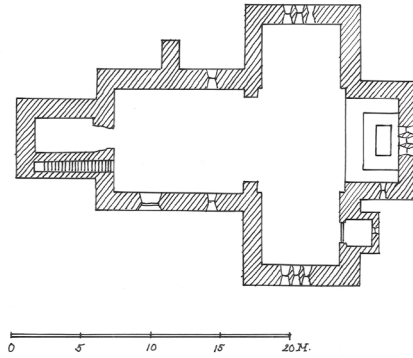
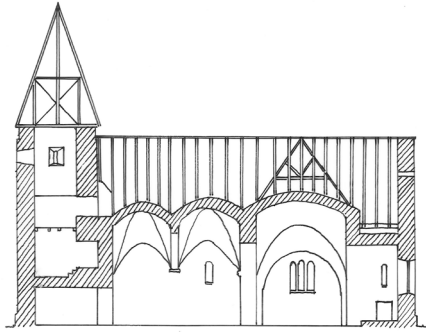

Rogslösa kyrka

KYRKAN FÄRDIGSTÄLLD o1290

Kyrkans högmedeltida utformning.
Illustration: Gunnar Almevik

Foto: Gunnar Nordanskog
Illustrationer: Gunnar Almevik
Grafisk form & produktion: Pernilla Stridh
Tryck: Lenanders Grafiska AB
ISBN: 978 91 7962 175 9

Producerad med generösa bidrag av Berit Wallenbergs stiftelse
samt Claes & Greta Lagerfeldts stiftelse
© 2019 Linköpings stifts kyrkoberivningskommitté
www.svenskakyrkan.se

Rogslösa kyrka

Gunnar Nordanskog
och Claes Westling

Med bidrag av Jan Eriksson och Gunnar Almevik

Inledning av Mikael Eriksson

Linköpings stifts kyrkor

Korta vägledning utgivna av Linköpings stifts
kyrkobeskrivningskommitté: Jan Eriksson, Mikael Eriksson,
Robin Gullbrandsson, Anita Löfgren Ek, Gunnar Nordanskog,
Eva Nyström Tagesson och Mattias Sörensen.

Rogslösa kyrka hör till Dals församling.

www.svenskakyrkan.se

Välkommen till Rogslösa kyrka

Av Mikael Eriksson

I begynnelsen skapar Gud himmel och jord. I trosbekännelsen formuleras det som att Gud skapar allt vad synligt och osynligt är. Det skapas till en helhet där allt hör samman och Gud beskriver det skapade som gott. Runt omkring oss finns kyrkor som alla påminner om vad Gud har gjort för oss, gör för oss varje dag och kommer att fortsätta att göra till tidens slut. En kyrka är en evig plats. Det enda som är bundet i tiden är de olika bilderna av hur Gud interagerar med oss människor som ligger lager på lager gömda i kyrkans arkitektur, utsmyckning och riter.

Rogslösa kyrka är mycket mer än vi anar när vi träder in. Perspektiven i kyrkan är annorlunda än vad vi förväntar oss. Den nya bänkindelningen är anpassad efter hur vi firar gudstjänst idag men döljer samtidigt det som blir uppenbart om vi tänker oss tillbaka genom århundradena. Det här är en liten katedral. Tyngdpunkten låg från början inte i samspelet mellan gudstjänstbesökarna och prästen utan på mässans rit där altaret är centrum och allt annat byggt i relation till det. Utrymmet där riten tar plats kallas kor och är inte bara utrymmet bakom altaret utan i själva

verket hela främre delen av kyrkan, så det fanns mycket mindre plats åt gudstjänstbesökarna. Men efter reformationen blev predikan viktigare och bänkarna blev fler och fler tills bara en liten yta fanns kvar åt dem som tjänstgjorde vid altaret.

Dörren till sakristian med dess gallerförsedda fönster vittnar om ett annat mysterium. Något förvarades inlåst i träskåpet i väggen, den tidens kassaskåp, något som var så stort att man fick anpassa skåpet efter det. Skåpsluckorna täckte det inte och ett särskilt titthål i sakristiedörren gjordes så att församlingsborna skulle kunna se det utan att det fanns någon risk för att det skulle kunna bli stulet. Kanske var det monstransen, det dyrbara föremålet som innehöll det invigda nattvardsbrödet – Kristi kropp – som förvarades där. Men räcker det som förklaring?

Eller hur är det med trappan på kyrkogården. Den som leder över muren fast det finns en port med grind bredvid. Har den något att göra med hästar och vagnar – eller varför hamnade den där? Själv tror jag att det finns en praktisk förklaring, helt självklar om man bara förstod sammanhanget. Nu är det upp till dig att gissa...

Kyrkans norra sida med korsarmen och sakristian. Fönstren från Lundbergs restaurering sitter i fasadlivet och de sandfärgade partierna runt dem visar var murverket har fyllts ut. Bakom tornet skimtar den gamla skolan med lärarbostad från 1920-talet.

Låt denna kyrkoberskrivning bli en hjälp att fundera över vad som mer finns att upptäcka i denna vackra och spännande kyrka. Vi har en uppgift du och jag – att påminna oss om helheten, om hur allt hänger samman. Och kyrkan är där för att hjälpa oss att tolka våra liv. Den är

ett evangelium i vår tid: du är inte ensam – Gud är med dig. Ditt liv har en mening, du är en del av en kedja av människor som alla försökt bygga en god värld. Men du förväntas inte göra det själv. Tillsammans med andra och tillsammans med Gud bygger vi framtidens värld.

Rogslösa socken

Claes Westling

Rogslösa ligger på det bördiga slättlandet mellan Vadstena och Omberg. Jordägandet under medeltiden dominerades av olika frälseläkter samt Alvastra och senare Vadstena kloster. Förutom det dominerande jordbruket, finns i socknen orten Borghamn intill Vättern, där kalksten har brutits sedan medeltiden. Även fiske har varit en viktig näring. Borghamn växte med 1800-talets stora byggnadsprojekt, främst Göta kanal och Karlsborgs fästning dit stora mängder kalksten levererades. Rogslösa kyrka är byggd av kalksten från Borghamn, liksom till exempel Vadstena klosterkyrka och slott. Då kyrkan i äldre tid ansvarade för fattigvård och skola har dock dessa institutioner som brukligt legat på kyrkans mark intill kyrkobyggnaden och inte i tätorten Borghamn. Folkmängden i socknen var 700 personer år 1760 och ökade till det dubbla drygt hundra år senare. År 1948 hade siffran sjunkit till drygt 1 000 personer och cirka 570 vid millennieskiftet. Rogslösa ingår idag i Dals församling, som utgör södra delen av Vadstena kommun.

Rogslösa kyrka

Gunnar Nordanskog

När Rogslösa kyrka färdigställdes vid slutet av 1200-talet var den en av de absolut mest påkostade landsortskyr-

korna i Östergötland. Det är en högre *korskyrka* med två stora korsarmar vilket är mycket ovanligt från denna tid, även om ett närliggande exempel finns i Örberga kyrka. Långhuset och korsarmarna byggdes under andra hälften av 1200-talet, medan långhuset dateras till 1290-talet och tornet och delar av västmuren är från 1100-talet.

Kyrkan är byggd av huggen kalksten. Fasaden är oputsad och tak-täckningen av furuspån. Den äldsta synliga byggnadsdelen är tornet, som är påbyggt med någon meter men ändå ganska litet i förhållande till långhusets höjd. Tornet saknar sockel, medan resten av kyrkan har en skråkantad sockel av finhuggen kalksten. Denna sockeltyp introducerades vid cistercienserklostret i Alvastra som låg vid södra änden av Omberg. Även de slåthuggna hörnstenarna på Rogslösa kyrka är ett tecken på att den kan ha byggts i samarbete med eller inspirerats av cisterciensermunkarna.

Här och var i murverket kan man se spår av förändringar. På den södra sidan finns ett rödfärgat vapenhus av trä, från 1959. Mellan 1879 och 1959 fanns huvudingången på tornets västra sida, den är nu igensatt och ersatt av ett litet fönster.

Kyrkan har genomgått flera tillbyggnader och förändringar, men har idag en tydlig medeltida karaktär, mycket tack

Kyrkan som den såg ut 1879–1958. Ingången är i väster, fönstren är indragna, vapenhus saknas och fasaderna är täckta av tjock spritputs. Foto förvarat i kyrkan.

vare en omfattande restaurering under ledning av professor Erik Lundberg 1958–59. I Lundbergs restaureringsideologi skulle varje tidsskikt tydligt kunna utläsas och nya tillskott skulle vara moderna men samtidigt harmoniera med det äldre. Lundberg lyfte gärna fram de medeltida dragen på bekostnad av senare perioder. I Rogslösa befriades exteriören från ett tjockt lager vit spritputs från 1800-talet, fönstren flyttades ut i murlivet och ett vapenhus rekonstruerades på långhusets sydsida. Interiören fick en mycket lundbergsk prägel med en ny bänkinredning och tidstypiska ljus-

armaturer. Hela golvet lades om och en mängd gravhällar från 1600- och 1700-talet flyttades ut till vapenhuset och kyrkogården. Resultatet blev ett ganska renskalat kyrkorum som ännu sextio år efter restaureringen uppfattas som rymligt och funktionellt.

Kyrkorummet

Interiören domineras av *korsmittens* höga kalkstensvalv, med koret i öster och korsarmarna i söder och norr. I övergången mellan korsmitt och kor hänger triumfkrucifixet, fäst vid en tvärgående bjälke, en trabes. Detta

Korsmitten sedd från orgelläktaren.

arrangemang förekom under medeltiden men det finns inga belägg för att det sett ut så i Rogslösa utan här är det helt och hållet Erik Lundbergs verk.

Koret är betydligt trängre än korsmitten. Det fristående altaret är nybyggt på samma plats som det medeltida altaret. På östväggen fanns ursprungligen en grupp med tre fönster, ytterligare ett tecken på inflytande från den cisterciensiska arkitekturen – en liknande trefönstergrupp finns rekonstruerad i cistercienserkyrkan Vreta kloster utanför Linköping. Från koret leder en trång passage till *sakristian*, som är tillbyggd någon gång under senmedeltiden. Ingången

spärras av en kraftig järnbeslagen dörr med ett galler som låter oss se in till sakristians sakramentssskåp.

Den *norra korsarmen* var ursprungligen inrättad som ett kapell med en egen ingång, som nu är igensatt. I Broocmans beskrivning av Östergötland, utgiven 1760, nämns att det gamla altarskåpet (som nu finns i koret) stod här på ”the Påwiskas Offer-Altare”. Det fanns alltså ett sidoaltare i norr, som förmodligen ända sedan byggnadstiden varit invigt till Jungfru Maria. På en bänklängd från 1700-talet omnämns det som kakaltaret, vilket vittnar om att kvinnorna placerade sina gåvor här i samband den så kall-

Koret med dess fristående altare, rekonstruerat 1958-59. Till vänster syns öppningen till sakristian.

Den medeltida piscinan i södra korsarmen..

Lilla kyrkdörren i södra korsarmen. Portalomfattningen är hitflyttad 1879.

lade kyrktagningen efter barnafödande. Altaret fick stå kvar även när korsarmens ”kvinnefolksläktare” byggdes 1747 eller något senare, för att ge plats åt en växande befolkning som i allt högre grad förväntades delta i gudstjänstlivet.

Även den *södra korsarmen* har fungerat som ett kapell med eget altare. Grunden till detta sidoaltare påträffades 1958 och i en nisch i väggen finns bevarad en medeltida piscina med ett uttömningshål. Den nyttjades efter den medeltida katolska mässan när nattvardskärlen skulle sköljas rena – det vatten som kommit i kontakt med de invigda sakramenten brödet och vinet kunde inte slängas ut var

som helst utan leddes genom piscinan ned i kyrkans grund. Altarnischen har senare utvidgats till en dörröppning, omnämnd som den ”lilla kyrkdörren”. På utsidan av korsarmen syns denna som en liten utbyggnad, med välgjort stenhuggeri och en ytterdörr av smidda järnplåtar. Dörröppningen gjordes någon gång mellan 1669 och 1811, men portalomfattningen är troligen ditsatt först i samband med 1879 års ombyggnad, då den torde ha flyttats från norra korsarmens igensatta öppning.

Långhuset har liksom korsmitten en imponerande valvresning, men känslan av rymd förtas något av den långt

Valvkonsoler i långhuset. Till vänster ett mansansikte med en krona, som möjligen kan tänkas avbilda Magnus Ladulås. Till höger en så kallad bladman, en symbol för död och återuppståndelse.

framskjutna orgelläktaren. Kyrkans kalkstensvalv är ursprungliga, alltså slagna samtidigt som de olika byggnadsdelarna uppfördes. Det vanliga var annars att de östgötska medeltidskyrkorna byggdes utan valv under 1100–1200-talen, och fick sekundärt insatta valv av tegel under 1400-1500-talen.

Mellan de båda långhusvalven går en kraftig båge, som ursprungligen var tudelad och uppbyren av en mittpelare. Pelaren revs 1878–79 för att ge plats åt den förstörade orgelläktaren. På utsidan av långhusets norra sida stöttades valvbågen dessutom av en strävpelare, som även den revs vid slutet av 1800-talet. Uppenbarligen har dessa förstärkningar kunnat tas bort utan att murverket påverkats, vilket betyder att kalkstensvalven är välkonstruerade: deras stora tyngd leds rakt

ned i murarna. I valvens nederdelar sitter konsoler av finhuggen kalksten.

De finhuggna valvkonsolerna, listerna som avslutar valvbågen och sydportalens kalkstensomfattning kan stilistiskt knytas till Linköpings domkyrka och den byggnadsetapp som där inleddes omkring 1240. Rogslösas långhus färdigställdes dock först under 1290-talet, varför man kan tänka sig att dessa stendetaljer beställts tidigare från domkyrkans byggnadshytta, men inte kommit till användning förrän senare. Kanske blev det avbrott i Rogslösas utbyggnad ända tills domkyrkan var färdigbyggd med åtföljande skattelättnader för socknarna i stiftet.

De två konsolerna i östra valvet är utformade som manshuvuden.

Huvudet på den norra sidan (till vänster sett från läktaren) föreställer en man med helskägg och ett band över pannan som skulle kunna vara en krona. Man kan spekulera i om detta ska föreställa Magnus Ladulås, som var hertig 1255–1275 och kung 1275–1290 (läs mer under rubriken *Magnus Ladulås i Rogslösa* på sidan 28). Huvudet är dock betydligt mindre naturalistiskt utformat än det porträtt i sten som finns av honom i Skara domkyrka. Små färgspår på munnen och ena ögat antyder att ansiktet varit målat. Det södra huvudet har ett ornamentalt skägg, möjligen föreställer det växtblad som kommer ut ur munnen. I så fall är det en så kallad bladman, en symbolisk figur som förekommer i medeltida stensulptur över hela Västeuropa.

Kyrkans valv har varit bemålade. Målningarna överkalkades under 1700-talet, men fornforskaren Nils Mandelgren som besökte kyrkan 1857 kunde skönja dem genom kalken och anger att de var snarlika de tidiga 1400-talsmålningar som ännu finns bevarade i Risinge gamla kyrka utanför Finspång. Risingemästaren har även utfört målningar i Rogslösas grannkyrka Örberga, så Mandelgrens slutsats verkar rimlig. Idag finns endast vaga målningrester kvar på valvet över orgelläktaren. Enligt en notis av kyrkoherde Collin från 1667 fanns dessutom ett ”*Folkungavapen*” målat på södra korsarmens vägg. Det

Brenner 1669. Kyrkan tecknad av Elias Brenner 1669. Till höger syns klockstapel, som såldes på auktion 1740. Nedanför kyrkan avbildas två vapensköldar, det högra med ett stegrande lejon är ett Folkungavapen utan krona, vilket betyder att det avser en icke kunglig gren av ätten. Vapensköldarna är nu försvunna.

avbildas också på Elias Brenners teckning av kyrkan från 1669, men är nu helt försvunnet. Sannolikt spolierades det genom att det putsades över under 1800-talet.

Vid Lundbergs restaurering togs den tjocka interiörputsen bort och ersattes av en följsam slätputs som låter oss ana murverket, och där äldre strukturer har markerats. Dit hör ett fönster som är markerat på södra långhusväggen, och bevarad kvaderritsning på delar av den norra väggen. I väster har markerats gränsen för det gamla murverket från 1100-talskyrkans västra vägg, och två stycken bjälkhål för en äldre läktare.

Tornet är äldre än den övriga kyrkan, dess nedre del är från 1100-talet. Det har byggts i förband med det äldsta långhuset av sten, av vilket endast delar av västväggen finns kvar. Resten av detta långhus revs när kyrkan byggdes ut under 1200-talet. Bottenvåningen i tornet har kvar sitt ursprungliga tunnvalv. Vid restaureringen påträffades en grav under torngolvet, kanske är det fråga om en *stiftargrav*, alltså tillhörig en person som tog initiativet till och finansierade det första stenkyrkobygget. Vid bottenvåningens vägg står en gravhäll. Insriptionen är svårt sliten, men där syns en hjälm med en enorm hjälmbuske – säkert har hällen lagts över en man med riddarvärdighet. Den har dock ingenting att göra med den eventuella stiftargraven, utan kan dateras till 1300-talet och är hitflyttad från södra korsarmen.

En trång trappa i tornmuren leder upp till den första tornvåningen. Här är iordningställt ett litet museum med fragment av tidigkristna runristade gravhällar från 1000-talet som återfanns i kyrkan i samband med restaureringen 1958–59. De är en indikation på att det först funnits en träkyrka på platsen, eftersom kristna begravningsplatser skulle ske vid en kyrka.

Från tornkammaren ledde en gång genom muren till läktaren i det gamla långhuset. Sannolikt fungerade läktaren som ett förenklat *emporium* efter

Första tornvåningen med utgången till den medeltida läktaren. Till vänster syns två av gravstenarna som återfanns 1948: överst ett fragment av tidigkristet gravmonument från mitten av 1000-talet, nederst en runristad gravhäll från slutet av samma århundrade.

förebild i kontinentens kyrkor, med sittplatser för kyrkans patronus med familj. Murverket mellan tornet och den äldsta långhusväggen ligger i förband upp till nedre delen av gången, därefter är det skilda murverk. På tornets utsida kan man också se en tydlig skarv i murverket ungefär i höjd med långhusets takfot som visar den ursprungliga höjden. 1100-talskyrkans första torn var alltså tämligen lågt och

Virket i tornhuven är sprattthugget, en huggteknik som avslöjar att det är tillverkat under 1100- eller 1200-talet. I släpljus framträder det som ett karaktäristiskt fiskbensmönster.

dess huvudsakliga syfte torde ha varit att ge plats för emporiet. Detta emporium förlorade säkerligen sin funktion redan i samband med utbyggnaden av kyrkan på 1200-talet eftersom det då kom att skymmas av det nya långhusets mittpelare, men öppningen mellan torn och långhus murades igen först 1809.

Tornet byggdes på med ytterligare våningar redan under 1100-talet.

Till en början hade det ett tillfälligt tak som inte fungerade särskilt bra, vilket syns genom att bjälklagen i tornet har ännu synliga rötskador. När tornhuven efter ett antal år skulle sättas upp var bjälkkransen och tornkrönet så skadat att man valde att mura på ytterligare cirka en meter. Denna sista etapp syns som en liten inkragning i det yttre murverket. Tornhuven, som är helt utan rötskador, är byggd som ett stolpverk med en överliggande ram på vilken tornsparrarna vilar. Virket är sprattthugget med yxa, en behuggningsteknik som slutade användas efter digerdöden vid mitten av 1300-talet. Några av tornvirkena är daterade med dendrokronologi (årsringsdatering). Till ett av dem är trädet fällt vintern 1212–13, vilket alltså daterar färdigställandet av tornet.

Strax under murkrönet finns bjälkar med uttag för klockaxlar. Bronset från de klockor som en gång hängt här ingår säkerligen i kyrkans nuvarande klockor, som idag hänger i våningen nedanför. Klockorna har gjutits om och förstorats flera gånger. När de bedömdes bli för tunga för att hänga i vanliga tvärgående bjälkar utan vidare stöd, byggdes istället en klockstapel på kyrkogården strax utanför sakristian. Där fanns klockorna fram till 1719, då de åter flyttades till tornet och hängdes i en kraftig klockbock som klarar att ta upp kraften från klockornas sväng-

Takstolen sedd från tornet, mot öster. En bit fram syns korsmittens gamla takstolar med ett brantare takfall, som har blivit påsalade i samband med att det nya långhuset färdigställdes. Under de nedre bindbjälkarna syns valvkappornas hjässor.

Takstolsknut i långhuset. På den liggande bindbjälken syns en märkning. Varje takstol byggdes först på marken och demonterades sedan för att kunna lyftas upp till murkrönen där de åter monterades. Det var då nödvändigt med en noggrann märkning av takstolarnas olika delar. Sammanfogningarna är gjorda med både spik och trädymlingar.

ningar. Stapeln stod sedan tom till 1740, då den såldes på auktion.

För den som har möjlighet att ta sig dit och har med en bra belysning, är kyrkvinden en sevärdhet i sig. Taklaget är anpassat efter valven, utan tvärgående bindbjälkar i takstolarnas nederdelar. Konstruktionen är smäcker och reslig med en gotisk karaktär, som var före sin tid. Varje del av takstolen är märkt med ristningar; på den södra sidan med romerska siffror och på den norra med runlika tecken. Den har byggts på backen, märkts, lyfts upp och mon-

terats på plats. Timmermansarbetet är raffinerat och har sannolikt gjorts av erfarna kyrkbyggare.

Över korsmitten har det varit takläckage, varför en del virke är utbytt under 1600-talet, men i övrigt är allt bevarat från byggnadstiden. Korsmitten och koret hade ursprungligen ett något brantare takfall, men takstolarna har senare salats på för att få samma takvinkel som på långhuset. För några av takstolarna har exakt fällningsår kunnat konstateras, där den yngsta dateringen i långhuset

Taklaget i mötet mellan långhuset (till vänster), korsmitten och norra korsarmen (till höger). Det grova virket i övre delen av bilden är långhusets yttre murrem, daterad till omkring 1050 och återanvänd från en träkyrka. Nedanför syns den inre murremmen, som återanvänts från den första stenkyrkan från 1100-talet. Den har urtagningar för snedställda sparrar, vilket visar att den från börjat fungerat som bindbjälke i takstolen.

är vintern 1292–93. Koret och korsarmarna är något äldre och kan ganska säkert dateras till 1250-talet.

Korsarmarnas gavelrösten är sekundärt tillkomna, de torde från början ha varit byggda av bräder. Korsarmarna har enkla tunnvalv, men murarna har byggts högt över valven, vilket antyder att det var tänkt att de skulle ha fått lika höga kryssvalv som i långhus och korsmitt. Hade avsikten från början varit att slå tunnvalv hade det inte funnits anledning att göra murarna så höga. Kanske tänkte man att ersätta

Den putsade ovasidan av ett av långhusvalven, med inristat kors.

tunnvalven senare, vilket skulle kunna förklara det stora lager av sten som av annars okänd anledning ligger uppstaplat mot tornmuren.

Av särskilt intresse är långhusets murremmar eller hammarband, som är återanvända från äldre byggnadsfaser. Till skillnad från takstolen som är av fur, är långhusets murremmar av ek. De inre murremmarna har urtagningar som visar att de tidigare fungerat som bindbjälkar till takstolen i en äldre kyrka, och denna kan troligen dateras till andra hälften av 1100-talet. De yttre murremmarna är av mycket kraftigt ekvirke, och dateras till omkring 1050. Dessa bör ha återanvänts från en äldre kyrka, som då torde ha varit byggd av trä.

Valvens ovasidor är putsade, och en mängd kors har ristats in i den våta putsen. Kanske var det ett sätt att försäkra sig om att de inte skulle rasa ned, det var en för tiden oprövad konstruktion med så stora kalkstensvalv.

Inredning och inventarier

Kyrkans altare är uppmurat 1959 på den gamla altargrunden och med en återanvänd medeltida altarskiva med fem invigningskors. Altarskåpet är placerat vid korväggen och kan dateras till 1400-talets slut. Det har likheter med nordtyska arbeten från denna tid, men kan också vara av inhemsk tillverkning. Altarskåpets *corpus* (mittpartiet) har som huvudmotiv en kalvariescen – Kristus på korset flankerad av de sörjande Maria och Johannes. Övriga figurer i altarskåpet föreställer helgon och apostlarna. Bara två av figurerna kan identifieras: Johannes Döparen med bok och lamm nederst till vänster, och S:t Laurentius med ett halster till vänster om Maria. Altarskåpet deponerades till Nordiska Museet 1881, men återfördes till kyrkan 1945. Mellan 1705 och 1880 fanns en barockaltaruppsats, nu endast bevarad som några lösa delar, bland annat de två små keruber som är uppsatta på orgelläktarens pelare. Mellan 1880 och 1945 pryddes altaret av ett naket kors av trä.

Triumfkrucifixet har liksom altarskåpet varit deponerat på Nordiska Museet, men återställdes och restaurerades 1940. Delar av själva korset har försvunnit, men Kristusfiguren är välbevarad och skickligt utförd. Den kan dateras till omkring 1500.

Predikstolen inköptes 1798 och ersatte då en barockpredikstol prydd med bilder av Frälsaren och evangelisterna. Tre av dessa skulpturer finns bevarade på norra korsarmens läktare. Predikstolens ljudtak förvaras på tiondebodens vind, tillsammans med andra undanställda inventarier.

Bänkarna, skåpsinredningen och ljusarmaturerna är tillkomna 1959 och ritade av Erik Lundberg.

Läktarbarriärerna är dekorerade med motiv ur "Hjärtats historia". Hjärtat i målningarna är sinnebild för människan och hennes väg till frälsning. Symbolerna var förankrade i 1700-talets pietistiska fromhet och dess tankar om den personliga omvändelsen. Till varje motiv hör en bibelhänvisning. Till exempel är motivet på den tredje bilden på norra korsarmens läktare en balansvåg, som väger lagens tavlor mot hjärtat, kalken och korset. Bilden förklaras med Romarbrevet 6:14 "Synden skall inte vara herre över er; ni står inte under lagen utan under nåden". Målningarna är inte signerade, men sannolikt är de gjorda av målarmästare Sven Gustavsson Stoltz, som har signerat liknande målningar i Högby kyrka. Han var bosatt i Vadstena 1741–1766 och har utfört målningar i flera av stiftets kyrkor.

Det skickligt utförda triumfkrucifixet, från omkring 1500.

Av kyrkans altaruppsats från 1705 finns bara delar kvar, bland annat två små putti som nu är uppsatta på orgelläktarens pelare.

Altarskåpet från slutet av 1400-talet. Överst i mitten syns Kristus på korset, med Maria till vänster och Johannes till höger.

Interiör mot orgelläktaren i väster. Läktarbarriären är dekorerad med motiv ur Hjärtats historia, troligen av Sven Gustafsson Stoltz kring mitten av 1700-talet. Orgelfasaden är av Lars Strömblad 1784, men orgelverket är ombyggt.

Barockdopfunten av Michael Hacke eller möjligen Johan Andersson Silfverling.

Orgelfasaden hör till en orgel som byggdes av Lars Strömblad 1784. Strömblads orgel ersatte en av Carl Björling från 1735, vilken i sin tur hade ersatt en ännu äldre orgel, sannolikt en liten bärbar kistorgel. Det nuvarande orgelverket är av Olof Hammarberg 1926, med återanvänt äldre material.

Kyrkans dopfunt av rödpolerad kalksten är i renässansstil med blommor, figurer och djur i låg relief. Denna

dopfunstyp introducerades i Östergötland av Michael Hacke som var verksam i Skänninge från 1650-talet fram till sin död 1673. Traditionen fortsattes av Johan Andersson Silfverling i Vadstena, och det är ofta svårt att säkert avgöra vem av dem som gjort en viss dopfunt. I Rogslösa finns emellertid en gravhäll signerad av Hacke, så möjligen tillverkade han också funten i Rogslösa. Till funten finns en dopskål av silver, ritad av Erik Lundberg och utförd av silversmeden Carl Nyström, Stockholm.

Kyrkans nuvarande nattvardsservis är anskaffad 1859, kompletterad med en vinkanna som skänktes 1939. Sockenbudstyget är från 1868. Brudkronan är från 1847, av G. O. Holm. I samband med reformationen beslagtogs det medeltida kyrksilvret. Reduktionsprotokollet från 1540 anger att en mängd motsvarande över 4,7 kilo förgyllt och oförgyllt silver uppburits från Rogslösa kyrka, däribland en krona och en monstrans. Vid undersökningarna 1958 framkom 44 medeltida mynt, mestadels från 1300-talet. Detta är en förhållandevis stor mängd, och kan ytterligare understryka Rogslösas rikedom och betydelse under högmedeltiden.

Förutom Lundbergs moderna ljusarmaturer har kyrkan två ljuskronor av mässing och två av trä, samt ett par ljusplåtar och försilvrade kandelabrar,

Epitafium över kyrkoherde Johannes Aschan, med hans hustru Beata Jonsdotter och deras nio barn.

alla från 1700-talet. En medeltida ljusstav har återanvänts som räcke på norra korsarmens läktare.

Det mesta av kyrkans textilier är skänkta av den kyrkliga syföreningen i samband med återinvigningen 1959. Bland dem kan nämnas den ljusst grön kormattan som är komponerad av Barbro Nilsson och tillverkad i Märta Måås-Fjetterströms ateljé i Båstad. De äldre textilierna är tämligen ordinära, två svarta mässhakar från 1700- och 1800-talet, samt en vit från 1942.

Av de många gravhällar som låg i kyrkans golv fram till 1958 finns nu tre stycken kvar i korgolvet; över kyrkoherdarna Nicolaus Collin d. 1682, Johannes Aschanius d. 1707 och Petrus Planander, d. 1721. Collin och Plananders gravhällar låg tidigare i sakristians golv.

I korväggen finns en infälld minnes-
tavla i marmor över kyrkoherden Zacharias Torpadius och hans hustru, båda döda 1745. I den södra korsarmen hänger ett målat epitafium över kyrkoherde Johannes Aschan, d. 1707. Han avbildas tillsammans med sin hustru Beata Jönsdotter och deras nio barn.

Kyrkans lillklocka är gjuten 1632, och storklockan 1782 av Elias Fries Thorsen i Jönköping. Storklockan har omgjutits flera gånger och har en lång inskrift som även återger texten på

den ursprungliga medeltida klockan: ”Help Maria Gracia Dominus Tecum” (Hjälp Maria du nådefulla, Herren är med dig).

Rogslösadörren

Kyrkans främsta sevärdhet är sydportalens dörr, som tidigt uppmärksammades av fornforskare och som fått en given plats i olika konstvetenskapliga översikter och studier av den svenska medeltiden. Många lokala sägner har skapats kring dörren och dess märkliga figurscener av järnsmide, något som också inspirerade Verner von Heidenstam till novellen ”Drottning Omma”, publicerad i Skogen susar 1904.

Dörren består av fyra breda furuplankor och den välbevarade utsidan visar att den har varit skyddad för väder och vind genom ett medeltida vapenhus. Det nuvarande vapenhuset är dock uppfört först i samband med restaureringen 1959, då dörren flyttades tillbaka från 1800-talets västingång i tornet till sin ursprungliga plats.

I den medeltida föreställningsvärlden sågs kyrkan som en symbol för paradiset och kyrkans dörr som paradiset port. Därför ägnades stor omsorg åt såväl ingångens som dörrens utformning. De medeltida dörrarnas smide består vanligen av enbart dekorativa element, men i Rogslösa har den

Rogslösadörrens övre del med en jaktscen. Det är omtvistat om den avbildar någon specifik helgonlegend, men en vanlig tolkning är att det skulle röra sig om S:t Eustachius.

skicklige smeden även infogat figurframställningar och berättande scener. Figurerna avbildas i siluett men med vissa tredimensionella detaljer och med ytbearbetning av järnplåten med mejsel och punsar.

Överst på dörren ses en man med jakthorn tillsammans med en hund och en rovfågel, kanske en jaktfalk. Framför drevet löper en stor hjort. Jakten som sådan kunde tolkas som en metafor för paradiset, och hjorten kan i olika sammanhang vara en symbol för Kristus. Just denna scen har ibland tolkats som en framställning ur S:t Eustachius legend. Den romerske fältherren Placitus mötte enligt legen-

den Kristus i en hjorts gestalt under en jakt, omvände sig till kristendomen och led så småningom martyrdöden under sitt kristna namn Eustachius. Enligt legenden hade hjorten ett kors mellan hornen, något som dock inte finns med i rogslösadörrens jaktscen. Dörrens smide och den speciella jaktscenen har motsvarigheter på tre kistor från kyrkorna i Rydaholm, Ryssby och Voxtorp, alla belägna nära varandra i småländska Finnveden, som hörde till Linköpings stift fram till 1555. På kistan från Ryssby växer ett stort kors upp från hjortens panna, vilket skulle kunna bekräfta anknytningen till S:t Eustachius. Det kan dock inte säkert avgöras att det är denna helgonlegend

Ärkeängeln Mikael i kamp med draken – djävulen. Paradisets väktare Mikael identifieras genom de stora änglavingarna och ett flammande svärd som han har haft höjt i högerhanden. Svärdet är sedan länge borta, men på äldre foton kan det ansas som en vågmönstrad skugga, där järnet har skyddat träet från erosion.

som avbildas på Rogslösadörren, och för Rogslösaborna var jaktscenen kanske främst en påminnelse om herremännens exklusiva jakträttigheter, och att Omberg var en kunglig jaktpark (nedlagd först efter 1786).

Dörrens mittparti pryds av två stora träd och flera figurer. Det övre trädet utgörs av ett stiliserat livsträd som symbol för uppståndelse och evigt liv. Bland det nedre trädets grenar ses en kvinnlig gestalt och från trädets rot ringlar en orm. Detta torde vara kunskapens träd i paradiset och scenen anspelar då på syndafallet. Syndens straff skildras strax intill, där djävulen med en köttkrok plågar en förtappad

sjal. Längst till höger besegras emellertid ondskan genom den bevingade ärkeängeln Mikaelns seger över draken, djävulens symboliska gestalt. Mikaelns höjda svärd saknas sedan många år.

Såväl runt dörrens ringbeslag som på det övre gångjärnsbandet hänger järnringar, som genom sitt klirrande ljud skulle hindra de onda makterna från att tränga in i kyrkan då dörren öppnades.

Dörren i Rogslösa är dendrokronologiskt daterad till omkring 1275, och motsvarande undersökningar av trämaterialen i kistorna kan bekräfta en datering till 1200-talet.

Sammanfattande byggnadshistoria

Utformningen av murverk och takstolar ger en ganska god uppfattning om de olika byggnadsfasernas relativa förhållande till varandra. Kompletterat med dendrokronologiska dateringar har vissa av byggnadsfaserna fått absoluta dateringar, medan andra måste ges lite större dateringsspann eller så måste man nöja sig med att konstatera att virket är fällt någon gång efter ett visst årtal. För de eftermedeltida förändringarna finns arkivuppgifter, som dock inte alltid innebär att de åtgärder som där omnämns verkligen genomfördes eller vilket exakt år det skedde.

1000-talets mitt: träkyrka av okänd utformning. Kyrkans syllstockar eller möjligen murremmar är återanvända som det nuvarande långhusets yttre murremmar. En träkyrka indikeras också av tidigkristna gravmonument från andra hälften av 1000-talet, som återfanns vid restaureringen 1958–59.

1100-talets andra hälft: stenkyrka och de nedre tornvåningarna. Kyrkan har troligen haft en emporanordning, en liten läktare för kyrkans patronus med familj. Långhusets syllstenar återfanns vid restaureringen, de låg alldeles innanför nuvarande långhusets murar. Utformningen av kor och eventuell absid är okänt.

1213 eller något år därefter: tornet höjdes med en meter och den nuvarande tornhuvu byggdes.

Omkring 1260: koret till 1100-talskyrkan revs och ersattes av en högrest korsmitt, korsarmar och kor. Det gamla långhuset som förmodligen var av lägre höjd stod kvar mellan korsmitt och torn.

1293 eller något år därefter: långhuset byggdes ut till sin nuvarande storlek, med valv och yttertak. Takstolarna över korsmitt och kor påsålades med nytt virke för att få samma takfall som långhuset (se illustration sidan 2).

1300–1500-tal: sakristia och ett nu försvunnet vapenhus byggdes.

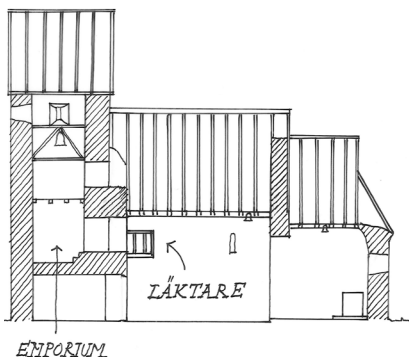
1400-talets början: valven försågs med kalkmålningar, sannolikt av Risingemästaren.

1600-tal eller tidigare: klockstapel byggts och klockorna flyttas ut från tornet.

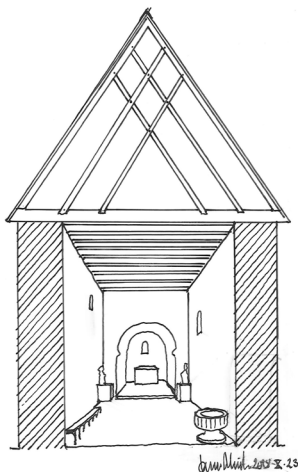
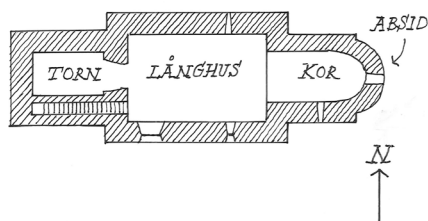
1706: kalkmålningarna övermålades.

1719: klockorna flyttades åter in från klockstapeln till tornet.

1700-tal: läktare byggdes i långhuset och i den norra korsarmen. Sannolikt någon gång under 1700-talet gjordes

EMPORIUM

ROMÄNSK STENKYRKA o. 1150

också öppningen för den lilla kyrkdörren i södra korsarmen.

1741–1766: läktarbarriärerna försågs med målningar av Sven Gustavsson Stoltz.

1878–1879: ombyggnad under ledning av August eller Johan Robert Nyström. Fasaderna spritputsades, fönsteröppningarna vidgades, korets trefönstergrupp ersattes av ett nytt större fönster. Ett vapenhus av trä på södra sidan revs och kyrkans huvudingång flyttades till

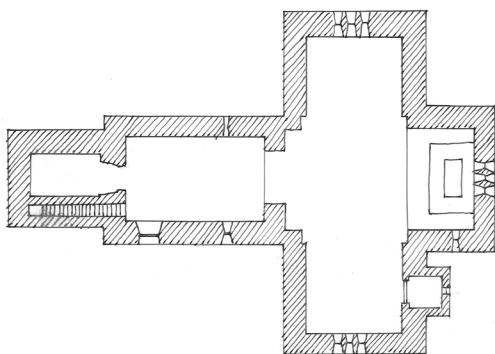
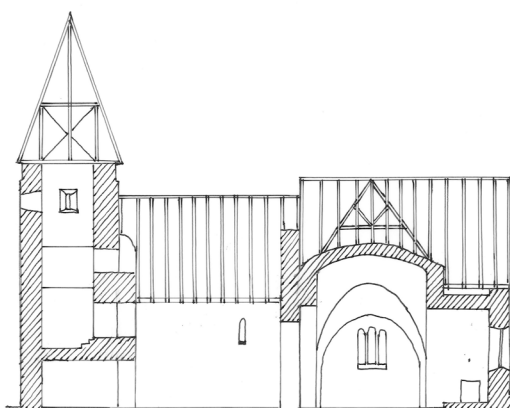
ornets västsida. Den medeltida sydportalen placerades mellan långhuset och tornet, med smidesbeslagen vända in mot kyrkorummet. En ny trappöppning till tornet togs upp från tornets bottenvåning. Invändigt revs den pelare mitt i långhuset som burit upp valvbågen. Orgelläktaren byggdes ut, Stoltz målningar övermålades och hela bänkinredningen byttes.

1937: ett pannrum tillkom under sakristian och kyrkan fick ett värme-system med lågtrycksånga.

1958–59: restaurering under ledning av Erik Lundberg. Fasadputsen avlägsnades, fönsteröppningarna minskades och fönstren flyttades ut i murlivet.

Korfönstret murades igen. Sydportalen och dörren återfick sin ursprungliga plats, ett vapenhus nybyggdes och trappan till tornet återställdes. Kyrkan fick ett nytt värmesystem och golvet lades om med ny kalksten. Gravhällarna flyttades ut till det nya vapenhuset och till kyrkogården. Bänkinredningen ersattes, orgelläktaren fick nya pelare och Stoltz målningar togs åter fram. Altaret och predikstolen flyttades till sina nuvarande placeringar.

2005: några av de gravhällar som legat på kyrkogården ställdes upp under ett skyddstak bredvid tiondeboden.

KLÖVSÅDELKYRKA o. 1260

Tre perioder av Rogslösas byggnadshistoria

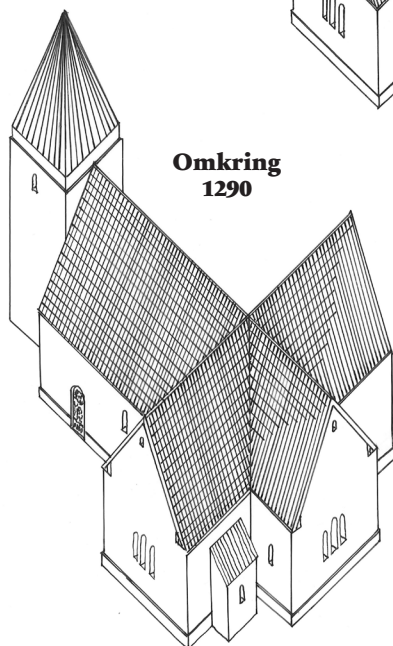
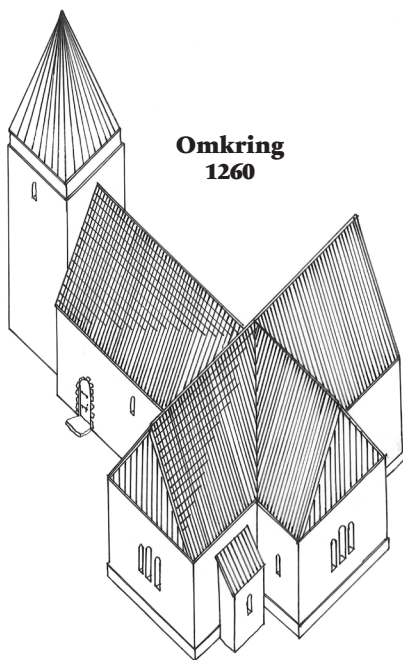
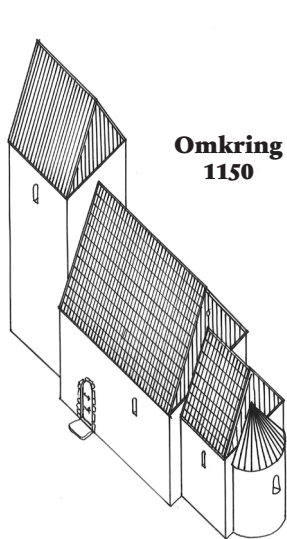

Illustration: Gunnar Almevik

Magnus Ladulås i Rogslösa?

Claes Westling

I byggnadsbeskrivningen ovan nämns att ett av valvens konsolhuvuden bär en krona, och att det eventuellt skulle kunna vara en avbildning av Magnus Ladulås. Finns det någon anledning till att hans porträtt kan finnas i Rogslösa kyrka? Konsolhuvudet är tillkommet under en viktig utbyggnadsfas av kyrkan vid den tid då Magnus var hertig och kung. Går det att se någon koppling mellan jordägandet i trakten och den innersta kretsen kring hertig/kung Magnus? Hade han anledning att engagera sig i kyrkan i Rogslösa eller hade någon i området anledning att hylla Magnus med en bild i kyrkan? Den mest betrodde mannen i hans råd sägs ha varit biskop Anund Jonsson (stjärnbjälke*) i Strängnäs, med starka försänkningar i Östergötland. Hans bror riddaren Dan Jonssons (stjärnbjälke*) sätetsgård låg på Svälunge ö i Täkern några kilometer från Rogslösa. Själv hade biskop Anund ett omfattande jordinnehav i Rogslösa. År 1276 köpte han en gård i Västerlösa med alla tillägor, ett gods i Rogslösa, en åker i Bårstad, ett gods i Djurkälla, en del av skogen i Älvarum, skogarna invid Västerlösa, en del av skogen i Rogslösa och alla andra tillägor, som hör till nämnda gård. Kan biskop Anund ha haft ett finger med i ombyggnationen av kyrkan?

En annan man i kungens närmaste krets var Karl Gustafsson (två korslagda stavljiljor*). Han var kungens marsk (≈överbefälhavare), men deltog senare i ett uppror mot honom och flydde. Karl Magnussons svåger, riddaren Bengt Petersson (tre framvända vingar*), som dog under sitt deltagande i kung Birgers krigståg till Gotland 1313, är en av de första kända ägarna av jord i Rogslösa socken. Av hans testamente 1293 framgår att han ägde gården Västerlösa samt jord i Hässleby och Rogslösa. Dessa gårdar skulle användas för att stödja ett korståg i det heliga landet. Han ägde också en gård i Asby, troligen Åsby norr om Täkern. Bengt Petersson bevittnade också uppgårelsen mellan Alvastra kloster och riddaren Dan Jonsson 1294, en bror till biskop Anund. En tredje person i kretsen kring Magnus Ladulås var riddaren Magnus Johansson (ängel*). Han var mest förankrad i Uppland, men ägde jord på andra håll i landet, som den fint belägna gården Häckenäs invid Vättern. Häckenäs ägdes därefter av hans systerson riddaren Johan Ängel.

Man kan konstatera att det fanns flera personer i den innersta kretsen kring kung Magnus som hade betydande intressen i området. I vilken utsträckning de här personerna bodde i Rogslösa, vet vi inte. Men det finns en stark koppling mellan kungen och vissa stora jordägare i området och det kan ha funnits anledning för kungens krets att träffas i området som också innefattade kungens egen gård Vadstena.

Rogslösas tionebod är troligen från 1200-talet. Invid den finns sedan 2005 ett skyddstak över de gravhällar som lyftes bort ur kyrkorummet vid 1958–59 års restaurering.

Kyrkogården

Claes Westling

På 1930-talet utvidgades kyrkogården åt norr, men den södra delen av kyrkogården har bevarat en äldre karaktär. Delar av kyrkogårdsmurarna är medeltida, och öster om kyrkan ligger en murad tionebod som troligen är från 1200-talet. Tioneboden var ett magasin där man förvarade den naturaskatt som under medeltiden betalades till kyrkan, efter reformationen till kyrkan och kronan. Vid en undersökning 1981 upptäcktes här två äldre gravar som fortsätter in under muren och som alltså är äldre än boden.

Kyrkogårdens västra ingång har grindstolpar med ”ÅR 1794” inhugget. Längs västra muren står också ett antal bindstolpar för hästar, några av dem med gårdsnamn inristade. En så kallad liktrappa leder över muren alldeles invid grindöppningen, en praktisk anordning för att kunna hålla grindarna stängda och hindra tamdjur från att gå in på kyrkogården. Östra ingången har kvar sina smidesgrindar, som är samtida med de västra grindstolparna från 1794.

Som på alla kyrkogårdar finns spännande livsöden som gravvårdarna vittnar om. Här följer några exempel.

Om man börjar vid de uppställda stenarna vid tiondeboden, hittar man rusthållaren Anders Månsson i Bårstad (1662–1731) och hans hustru Maria Larsdotter (1672–1738). Anders var riksdagsman vid riksdagen i januari 1719 efter Karl XII:s död, som avskaffade det kungliga enväldet och lade grunden för Frihetstiden.

Innanför den östra grinden på höger sida hittar man stenen över Johan Petter Nilsson Rehn, skomakare i Bårstad, född 1865 i Berghem Älvsborgs län och död 1929 samt hustrun Ida Rehn, född 1872 i Vetlanda, död 1951. Barnen födda var födda i Hakarp och Habo i Jönköpings län, i Åseda, Kronobergs län och i Vimmerby i Kalmar län, vilket visar att familjen hade flyttat runt mycket innan de kom hit.

Ett stycke rakt in mot kyrkan hittar man ett stort kors i gjutjärn över småbarnsmamman Helena Christina, hustru till hemmansägaren Carl Jacobsson i Stora Åby Storgård. Hon avled i tuberkulos 20/7 1866 på resa från Marstrands badort på Göta Kanal vid stationen Töreboda, 35 år gammal. ”Bor på Åserum i Nykil” står det på korset, eftersom familjen stod i begrepp att flytta dit vid dödsfallet, men hon begravdes här på grund av att hon var född på Yxstad gård i Rogslösa.

Ett stycke bakom detta järnkors hittar man ytterligare ett. Det är ett minne

över Lydia Wahlström (1869–1954). Hon var författare och historiker, den andra kvinnan i Sverige som dispute-rade i ämnet. Hon var framträdande i den kvinnliga rösträttsrörelsen och ordförande för Landsföreningen för kvinnans politiska rösträtt 1907–1911. Hon representerade Sverige vid flera internationella kvinnokongresser, var också aktiv i Fredrika Bremer-förbundet. Senare blev hon rektor för Åhlin-ska skolan i Stockholm och inspirerade bland andra Karin Boye som var elev där. År 1939 fick hon professors namn. Att Lydia Wahlström ligger begravd i Rogslösa beror på hennes nära vänskap med Anna Charlotta Danell (född Gustafson i Yxstad 1877) och Gideon Danell, bosatta på Djurkälla vid Omberg och begravda intill Lydia. Intill dessa gravvårdar ligger den över Gideons och Annas dotter, överläkaren och barnpsykiatern Brita Mannerheim (1916–2011) och hennes man författaren, fil. dr. h.c. Augustin Mannerheim (1915–2011).

Strax bakom makarna Danells grav ligger en stor gravgård från gården Häckenäs. Liberalen Jonas Andersson i Häckenäs var en av dem som drev på utvecklingen under 1800-talets andra hälft. Han var politiker både i kommunen, landstinget och riksdagen. Han och hans hustru Lovisa uppfosttrade tillsammans tolv barn, varav sju döttrar. Ingen av flickorna gifte sig utan yrkesutbildade sig på uppmunt-

Gravsten över barnen Häckner, där framförallt de yrkesverksamma kvinnorna utmärker sig, som telegrafisten Mathilda (1843–1888), fotografen Ida (1862–1925) och gymnastikdirektören Alma (1858–1930).

ran av föräldrarna. Det var anmärkningsvärt med tanke på att flickorna var födda vid 1800-talets mitt, vid en tid då kvinnors lott var att föda barn och ta hand om familjen. Flera av syskonen tog sig senare namnet Häckner efter gården. Denna är idag inte i familjens ägo, men en släktförening förvaltar minnet av familjen.

Arkiv

Inför arbetet med denna kyrkobeskrivning har arkivforskning och excerperingar utförts av Jan Eriksson och Claes Westling.

Antikvarisk Topografiska Arkivet i Stockholm: Sveriges kyrkors arkiv, bl a uppgifter och anteckningar av Ann Catherine Bonnier och Marian Ullén.

Arkitekturmuseet, Stockholm: handlingar från Erik Lundberg restaurering 1957–58.

Riksarkivet, Landsarkivet i Vadstena. Rogslösa kyrkoarkiv.

Svenskt diplomatariums huvudkartotek (SDHK) 1006; 1035; 1582; 1618.

Litteratur

Andersson, Iwar 1982: Beskrivning över Rogslösa kyrka.

Broocman, C F 1760: *Beskrifning öfver the i Östergötland befintelige...*

Kyrka i bruk. Meddelanden från Östergötlands länsmuseum 1996. Artiklar av Ann Catherine Bonnier, Sune Ljungstedt och Birgitta Tisell-Carlsson.

Nordanskog, Gunnar 2006: *Föreställd hedendom. Tidigmedeltida skandinaviska kyrkportar i forskning och historia.*

Svanberg, Jan 1987: *Furstebilder från Folkungatid.*

Svenskt biografiskt lexikon, Magnus Birgersson; Anund (Jonsson).

Sveriges bebyggelse: statistisk-topografisk beskrivning över Sveriges städer och landsbygd. Landsbygden. Östergötlands län, D. 5, Sigurd Erixon red. 1948.

Tollin, Clas: *Ågodomäner och sockenbildning i västra Östergötland. En rumslig studie om kyrkliga upptagningsområden och ägarförhållanden vid tiden för Alvastra klostets grundande.* 2010.

Östergötland landskapets kyrkor, Ingrid Sjöström och Marian Ullén, red. 2004.

Rogslösa
kyrka

Svenska kyrkan
LINKÖPINGS STIFT